

Коваль Наталія

Науковий керівник – Криловець А. О., кандидат філологічних наук, доцент

**„СТРАЖДІННЯ ЮНОГО ВЕРТЕРА” Й. В. ГЕТЕ ТА „ЗІВ’ЯЛЕ ЛИСТЯ”
І. Я. ФРАНКА: СПЕЦИФІКА ТВОРІВ ТА ЇХ ВЗАЄМОЗВ’ЯЗКИ (МОТИВИ,
ПРОБЛЕМИ, ІДЕЇ, ОБРАЗИ)**

Статтю присвячено дослідженню специфіки та взаємозв’язків збірки поезій Івана Франка „Зів’яле листя” та повісті Йоганна Вольфганга Гете „Страждання юного Вертера”. Простежено історію написання, проаналізовано схожість мотивів, ідей, проблем та образів творів українського та німецького авторів.

Ключові слова: *повість, лірична драма, епістолярій, трагедія, суїцид.*

The article is devoted to the investigation of the peculiarities and interconnections of poetry book "Zivyale lystua" by Ivan Franko and to the narrative story "Young Verter Suffering" by Volfgang Hete. The history of writing is followed, the similarity of motives, ideas, problems and images of the ukrainian and the german authors' works is analyzed.

Key words: *narrative story, lyrical drama, epistolar, tragedy, suicide.*

Любов – це кара, це сумна в’язниця,
Бог від якої заховав ключі.

П.Сорока

У кожної людини в житті трапляються події, які перевертають не лише все її життя, але й світобачення, світосприйняття, сутність бажань та мрій. Не уникли таких метаморфоз у своєму житті Іван Якович Франко та Йоганн Вольфганг Гете.

Кохання – це інфекція, яка передається повітряно-крапельним шляхом і захворюти на яку не застрахована жодна людина на всій земній кулі. Тому не оминув і Гете грип зі штампом „Liebe¹”. Хвороба досі зовсім не досліджена ні

¹ Liebe (нім.) – любов, кохання.

німецькими лікарями, ні світовими, і марно приймати будь-які ліки. У випадку ж Гете вона переростає у хронічну форму – повість „Страждання юного Вертера”.

Український Мойсей, Великий Каменярь, вічний революціонер – це все Іван Франко, такий, яким ми його знаємо. Але, як зазначав М. Коцюбинський, „людина, — яка б вона сильна не була, не може жити самою боротьбою, самими громадськими інтересами. Трагізм особистого життя часто вплітається в терновий вінок життя народного„ [9, 207]. Лірична десятилітня драма Франкового життя називається „Зів’яле листя”, а передмова до неї закінчена словами Гетевого Вертера „Sei ein Mann und folge mir nicht nach” („Будь мужньою людиною і не йди моїм слідом”).

Перед нами дві трагедії, дві драми душі, два герої, котрі намагаються знайти сенс у любові, яка їм не дана, і переосмислити власну смерть як відродження для нового життя.

Любов, як душевна хвороба

Френк Талліс. „Любовна лихоманка”

Життєва драма Франкового ліричного героя складається із трьох «зів’ялих жмутків», трьох життів і трьох перероджень, які до глибини в’їлися в його серце.

То ніби вирваті сторінки зі щоденника життя, тепер вже назавжди втрачені:

І в груді щось метушиться, немов
Давно забута згадка піль зелених,
Весни і цвітів, – молода любов
З обійм виходить гробових, студених.
Себе я чую сильним і свобідним,
Мов той, що вирвався з тюрми на світ;
Таким веселим, щирим і лагідним,
Яким я був за давніх, давніх літ [10, 103].

Критики картали Франка за те, що він вніс ще один песимістичний образ, якими й так переповнена українська література, адже в основу цієї збірки, за словами письменника, ліг щоденник самогубця. Та в передмовах до двох видань автор „Зів’ялого листя” ставив на загал риторичні запитання: „Може се горе таке,

як віспа, котру лічаться вщиплюванням віспи? Може, образ мук і горя хорої душі оздоровлюють деяку хору душу в нашій суспільності?” (1896), „...надіюся, що й теперішнє покоління в них (у віршах „Зів’ялого листя” – Б.С.) знайде не одне таке, що відгукується у його душі зовсім не песимістичними тонами” (1911) [10, 207].

Такі ж „три життя” можна виділити й у Гетевого Вертера. Переходячи з одного в інше, вони неминуче привели молодого хлопця до повного оп’яніння почуттями. Постать Вертера надзвичайно суперечлива: свідомість його розколота, гнітить душу конфлікт не з навколишніми, а, насамперед, із самим собою, та, одурманений красою і бажаннями, він зовсім дезорієнтувався в морі душевних пристрастей: „Мені так багато дано, але кохання поглинає все. Мені так багато дано, але без неї для мене все – ніщо” [3, 271].

Любов – то мстивий бог

І.Франко. „Зів’ялого листя: Перший жмуток”

Першим „жмутком” для Франкового та Гетевого героїв була перша зустріч і перше щире кохання. Кожен із них хотів досягнути все, відчути все, пізнати все — ту красу, яка їм повинна була відкритись:

Не знаю, що мене до тебе тягне,

Чим вчарувала ти мене, що все,

Коли поглянуть на твоє лице,

Чогось мов щастя й волі серце прагне... [5, 265].

Але разом із тим таємничим і довгоочікуваним почуттям вони зіткнулись і з владою соціуму. Гете виголосив світові власні ідеї про те, що гідність людини не в її предках, а в ній самій. Вустами Вертера у світ прийшла ще одна істина: „Люди скрізь однакові... і я знаю, що ми не рівні, але стою на тому, що той, хто вважає за потрібне триматись оддалік від так званого простолюду, щоб зберегти свою гідність, чинить так само ганебно, як і боягуз, що ховається від свого ворога, щоб не підкоритись йому” [3, 209]. Вертера вразила не лише зверхність знаті до простого люду, але й те, як практично і раціонально, відкидаючи почуття і керуючись тверезістю розуму, вони говорять про любов: „Людині властиво

кохати, але ж треба кохати по-людському. Розподіліть свій час: в належні години працюйте, а години дозвілля можете присвятити своїй дівчині. Полічіть ваші статки, і те, що залишиться від необхідних потреб, можна вжити на подарунок коханій, та й то не часто, скажімо, на день народження тощо” [3, 213].

Але перше захоплення найсильніше, воно не може згаснути: „Така любов, вірність і пристрасть – не поетична вигадка. Вона живе, вона існує в своїй найбільшій чистоті серед того класу людей, який ми вважаємо за неосвічений і грубий. А ми, вчені, отупіли від своєї вченості” [3, 267].

Для Вертера Шарлотта була єдиною втіхою в житті, але саме вона стала його згубою: „Бідолахо! Може, ти божевільний? Може, ти дуриш сам себе? Що означає ця бурхлива, нескінченна пристрасть? У мене тільки й молитви, що до неї, в моїй уяві немає іншого образу, крім її, весь світ для мене лише в ній одній. Побути кілька годин із нею – для мене велике щастя, але щасливі хвилини промайнуть, і я мушу знову розлучатися. Ох, Вільгельме, куди мене часом заводять моє серце!” [3, 246]. Це звернення до друга Вільгельма чи, швидше, до самого себе. Виникає відчуття, що розмови чи листи до Вільгельма, це всього лиш оприсутнення іншої частини себе, що ховається в глибинах ества.

Вертер не може цілком погодитись із педантом Альбертом, Лоттиним нареченим, а згодом і чоловіком: він бачить, як навколо відбувається виродження аристократії, і бурхливо сприймає негативні настрої знаті щодо людей нижчого стану та їхніх почуттів: „Людина залишається людиною, – знову повторює він, – і та крихта розуму, яка може в неї бути, мало важить або й зовсім мовчить, коли бурхають пристрасті і витісняють усі інші людські почуття” [3, 242]. Та персонаж Гете сам не розуміє, яке місце він займатиме в цьому житті, й наївно повторює, що „ми, люди, часто нарікаємо на те, що радісних днів нам даровано мало, а поганих сила-силенна, але, на мою думку, це неправда. Коли б ми сприймали відкритим серцем те добро, що його Бог нам приділив на кожен день, то в нас би вистачило сили витримати лихо, якби воно спіткало нас” [3, 228]. Як кардинально зміняться його думки за невеликий період часу, як багато втратить він і віднайде водночас. Молодий Вертер репрезентує покоління тогочасної бунтівної молоді,

„людини природи”, його завищені вимоги до оточення визначали непримиримий і неминучий конфлікт із суспільним устроєм і самим собою.

Я не тебе люблю, о ні,
Люблю я власну мрію

І.Франко. „Зів’ялого листа: Другий жмуток”.

Другим „жмутком” став для Вертера день, коли він осягнув, що його відмінність від інших, його найшляхетніші духовні поривання не можуть бути реалізованими. Моральним потрясінням стає від’їзд від Шарлотти, яку він може занести, в далеке місто, де Вертер намагається знайти розраду від кохання у праці в посольстві. Але душа, що пізнала напівлюбов, нестримний характер, який не здатний до жодних компромісів із собою та суспільством, щораз дають про себе знати, а залежність, зацикленість на власних почуттях без взаємності може коштувати йому розуму: „Ні, все гаразд, все-все гаразд! Я – її чоловік? О Боже, який створив мене, якби ти дарував мені таке щастя, то я б молився тобі ціле життя безперестанку. Я не хочу нарікати, прости мені мої сльози, прости мої марні бажання! Вона – моя дружина? І я б міг пригорнути до себе це наймиліше в світі створіння? Мене аж жах бере, Вільгельме, коли Альберт обіймає її стрункий стан! Іноді я не розумію, як інший може її кохати, як він сміє кохати, коли тільки я так щиро, так палко її кохаю і, крім неї, нічого іншого не знаю, не відаю, не маю!” [3, 235].

Ці душевні муки, однак, спричиняють осмислення Вертером сутності людини: „І що таке людина, цей прославлений напівбог? Хіба не бракує їй сили саме там, де вона найбільше потрібна? І коли вона нетямиться з радощів або охоплена журую, то що ж зупиняє її і вертає до холодної, тверезої свідомості саме тоді, коли вона прагне загубитися у безмежності?” [3, 278]. Вертер не розуміє, що йому потрібно в житті, він загубився в часі й навіть не знає, ким він є, тому його постійно переслідує думка про те, що він, по суті, лише подорожній у цьому світі, як і кожна людина: „...я, мабуть, тільки блукач на землі. А ви хіба щось більше?” [3, 263].

Щоденні роздуми про Лотту нашоухують Вертера на філософські осмислення, на осягання невідомого, і він час до часу хапає нитку дійсності за слизький кінець: „Вільгельме, що для нашого серця є світ без кохання? Те саме, що чарівний ліхтар без світла! А тільки-но встав у нього лампочку, і на білій стіні з'являється барвисті картини! Хай це буде лише миттєвий фантом, але він дає нам утіху, і ми, наче зелені юнаки, стоїмо перед ним і захоплюємось чудесним видом” [3, 234]. Знову розмови з Вільгельмом. Ким є той не відомий ні для кого друг? І чи взагалі він є? Чи це хвороблива закохана уява говорить із самою собою, виливається своїй самотності? Невизначеність чи роздвоєння індивіда?

„Явилася друга, гордая княгиня...” – для Франкового героя цей німотний проблеск був не менш яскравим та вражаючим: „Неначе блискавка ярка, що зразу сліпить очі...” [10, 113]. Поезія другого жмутку Франка насичена болем і тугою за втраченим нерозділеним коханням:

Ой ти, дівчино, з горіха зерня,
Чом твоє серденько – колюче терня?
Чом твої устонька – тиха молитва,
А твоє слово остре, як бритва? [10, 114].

Як для Франкового закоханого втрата непорочного кохання завдавала щемливого болю, так і для Вертера одруження Шарлоти було повною поразкою для юного серця: „Іноді я кажу собі: „Твоя доля виключна”, – і називаю інших щасливими” [3, 274]. Війська його душі були вщент розбиті холодністю Альбертового розуму і неприступністю мурів Лоттиного серця: „Хай благословить вас Бог, любі мої, і дарує вам усі ті щасливі дні, які відбирає від мене” [3, 257].

І для обох закоханих героїв ці Франкові слова, мов тяжкий бич правди на душевну плоть:

Як побачу тебе,
Геть мов гонять пекельні муки.
Ні без тебе нема,
Ні близ тебе спокою, мій світе!
І земля не прийма,

Ох, і небо навіки закрите [10, 122-123].

Мене аж душить почуття,

Гірке, болюче і скажене...

І.Франко. „Зів'ялого листя: Третій жмуток”.

Третім і останнім віхтем, „жмутком” у житті ліричного героя Франка „явилась третя, жінка чи звір?..”. Ще одне нерозділене, але таке бажане кохання, що муки здаються нічим:

І дивні іскри починають грати
В її очах – такі яркі, страшні,
Жагою повні, що аж серце стине.
І разом щось таке в них там на дні
Ворушиться солодке, мелодійне,
Що забуваю рани, біль і страх,
В марі тій бачу рай, добро єдине.
І дармо дух мій, мов у сіті птах,
Тріпочеться! Я чую, ясно чую,
Як стелиться мені в безодню шлях

І як я ним у п'тьму помандрую [10, 126].

Для Вертера останньою краплею в безодню було повернення його в маленьке містечко і зустрічі з тепер уже навіки не його Шарлоттою: „Невже так і має бути, що все, що робить людину щасливою, стає й джерелом її страждань?” [3, 243]. Але все ж бажання оживає у Вертері, коли він знову бачить Лотту: „Ох, яку порожнечу, яку нестерпну порожнечу відчуваю я в грудях! Я часто думаю: якби хоч раз, хоч єдиний раз притиснути її до свого серця, то вся ця порожнеча була б заповнена” [3, 270]. Та крізь всі ці туманні, неясні марення він пам'ятає, що Шарлотта заміжня, що вона не розкрила власних почуттів ні Вертеру, ні самій собі. Вертер говорить: „Вона для мене свята. Всяка жага мовчить у її присутності. Я не тямлю, що зі мною робиться, коли я біля неї, наче душа моя стає клубком нервів” [3, 233].

„Я не можу молитися: „Залиш її мені!” – проте мені часто здається, що вона моя. Я не можу молитися: „Дай її мені”, – бо вона належить іншому. Я кепкую зі своїх страждань, бо коли б я дав собі волю, то була б ціла літанія з отаких антитез” [3, 274], – розмови з Богом не дають бажаної відповіді на запитання, тоді непомітно до Вертера приходять безумство. Він розуміє, що втрачає своє істинне, людське „Я”, але водночас не хоче повірити в те, що „...тільки тоді людина й щаслива, коли немає розуму або втратить його?” [3, 276].

Зі своїх переживань Вертер робить висновки, що „людська натура має свої межі, вона може зносити радість, біль, страждання лише до певної міри і гине, коли та міра перейдена” [3, 241].

Тут перед обома героями постає неминуче:

Даремно, пісне! Щез твій чар –
Втишати серця біль!
Не вирне сонце вже з-за хмар!
Пропала ярь! Пропала ярь!
На душу впала цвіль [5, 282],

Так відчуває наближення неминучого Франків ліричний герой, і ніби відлуння звучать слова Вертера: „О, Лотто! Я йду перший! Йду до мого отця, до твого отця. Я виблю йому всі мої жалі, і він потішить мене, поки не прийдеш ти, і я полину тобі на зустріч, візьму тебе в обійми і навіки залишусь з тобою перед лицем предвічного” [3, 250].

Франковий герой майже змирився із двома найбільшими втратами: втратою кохання і втратою себе, найважливішого, що тримає людину на світі. В останньому жмутку він описує власні зустрічі з Люципером, який ставить йому безліч провокаційних запитань щодо життєвих намірів, та ліричний герой уже все для себе вирішив:

Чорте, демоне розлуки,
Несповнимих диких мрій,
Недрімаючої муки
І несправджених надій!
Слухай голосу розпуки!

Буду раб, невольник твій,
Весь тобі віддамся в руки,
Лиш ти серце заспокій! [5, 280].

Як і молодий Вертер, Франків герой думає над тим, що безвість має бути єдиним порятунком від нереальності. Для нього немає нічого гіршого, аніж біль нерозділеного кохання, він не хоче й думати про майбутні щастя та радість, зацикленість не дає йому в це повірити:

Увесь свій жаль, увесь свій біль,
Хтів я в одну звернути ціль,
В один набій страшний, як грім,
Зібрать свою всю силу в нім
І вилить голосно, мов дзвін,
Останній спів, страшний проклін,
Такий проклін, щоб мерзла кров... [10, 125].

Вочевидь, у Франкового ліричного героя було три нерозділених любові, та думається, що він не міг забути лише ту, найпершу, якій присвячений перший жмуток, бо другий і третій були лиш відлунням, слабкими тінями минулого:

Так, ти одна моя правдивая любов,
Та, що не суджено в житті їй вдовольнитися;
Ти найтайніший той порив, що будить кров,
Підносить грудь, та ба – ніколи не сповниться [10, 108].

Поряд із візіями Диявола, Франків герой звертається зневірено до Бога, але невідомо, котрий саме його: Бог християнський чи Будда? Та все таки колесо сансари приводить ліричного героя Франка до всезагальної нірвани душевних почуттів, але й вони вже нічого для нього не значать:

.....В акордах слів
Не виллю своїх скрут.
Як мовчки я терпів, болів,
Так мовчки впаду без жалів
В нірвани темний кут [5, 282].

Франків герой не вважає самогубство гріхом, він просто хоче позбавити світ від ще одного стражденного, позбавити себе від світу:

Один момент – хіба ж се гріх?

І пощо так страждати?

Марний комар, пустий горіх,

Та й пощо заважати? [5, 284].

Він ладен без жодних роздумів чи вагань будь-якої миті попрощатись зі світом, в якому життя як неприємна оскома:

Ядро завмерло – геть марну,

Порожнюю лушпину!

Один кивок! За мить одну

Навіки я спочину [5, 284].

Вертер усвідомив для себе те, що „людині потрібно так небагато землі, щоб бути на ній щасливою, а ще менше, щоб у ній спочивати” [3, 262]. В останніх листах до Лотти він ніби і кається за власну пристрасть і хотів назавжди зникнути з лиця землі і залишитись поруч хоча б мізерною піщинкою: „Це твій останній ранок! Останній! Лотто, я не розумію слова „останній”, „Так холодно, так моторошно стукатись у бронзову браму смерті!” [3, 298]. І мов пророчі слова пролунали з Вертерових вуст, коли він читав Шарлотті власний переклад Оссіанових пісень: „Нащо ти будиш мене, вітре весняний? Ти лащишся й говориш: „Я зрошую небесною росою”. Але близько вже час мого змарніння. Близько вже бурі, що обірвуть моє листя. Прийде завтра мандрівець, прийде той, хто бачив мене у пишній красі, він скрізь мене шукатиме поглядом, та не знайде мене...” [3, 296].

Бачимо у Гетевому „Стражданні юного Вертера” мотив циклічності життя, адже після опадання листя приходиться момент змертвіння, а потім воскресіння. Цей мотив спостерігаємо і у збірці Франкових віршів, а саме в образі трьох „жмутків” зів’ялого листя. Природне зіставляється з людським, тому і Вертер, і Франків ліричний герой осмислюють власний відхід як ознаку відродження екзальтованої любові у чомусь новому, у чомусь вищому, не відчуваючи страху

перед смертю, оскільки страждання та біль роблять їх, кожного по-своєму, духовно довершеними.

Література

1. Артамонов С. Д. История зарубежной литературы XVII – XVIII вв. : [учебник для студентов пед. ин-тов по спец. № 2101 „Рус. яз. и лит.“] / С. Д. Артамонов. – М. : „Просвещение”, 1978. – 608 с.
2. Басс І. І. Іван Франко : Біографія. / І. Басс. – К. : Наукова думка, 1966. – 255 с.
3. Гете Й .В. Твори. Гец фон Берліхінгер із залізною рукою ; Егмонт : [трагедії] ; Страждання молодого Вертера : [роман] ; [перекл. з нім. Є. Поповича, І. Стешенко, С. Сакидона ; передмова та примітки Д. Наливайка] / Й. В. Гете. – К. : Дніпро, 1982. – Т 41. – 311 с. – Серія „Вершини світового письменства”.
4. Горак Р. Д. Тричі мені являлася любов : [повість-есе] ; [Роман-есе про Івана Франка] ; Післямова Л. Новиченка. / Р. Д. Горак. – К. : Дніпро, 1987.
5. Гундорова Т. Невідомий Іван Франко : Грані Ізмарагду / Т. Гундорова. – К. : „Либідь”, 2006. – 360 с. ; іл.
6. Гундорова Т. Франко не Каменяр. Франко і Каменяр. / Т. Гундорова. – К. : Критика, 2006. – 352 с. ; парал. тит. арк. англ.
7. Давиденко Г. Й., Величко М. О. Історія зарубіжної літератури XVII – XVIII століття : [навч. посібник] / Г. Й. Давиденко, М. О. Величко. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 292 с.
8. Кирилюк Є. Вічний революціонер : життя й творчість Івана Франка. / Є. Кирилюк. – К. : „Дніпро”, 1966. – 421 с.
9. Степанишин Б. Тарас Шевченко, Іван Франко, Леся Українка в школі : [методичний посібник для вчителів] / Б. І. Степанишин. – К. : „Проза”, 1998. – 384 с.
10. Франко І. Вибрані твори : [Упоряд. О. І. Кисельов.] / І. Франко. – К. : Видавництво Академії наук Української РСР, 1956. – 800 с.
11. Франко І. З вершин і низин : [вірші та поеми] / І. Франко. – К. : Рад. шк., 1990. – 575 с.